
JELENKOR

A királyért és a hazáért: Jack O'Connell, a CIA, és az arab-izraeli konfliktus, 1963–1971

Jack O'Connell: The King's Counsel. The Memoir of War, Espionage, and Diplomacy in the Middle East című 2011-ben megjelent memoárja által új megvilágításba került az Egyesült Államok Közel-Kelet politikája az 1960-as 1970-es években, nagy port vert fel történész körökben, és sok állítása azóta is vita tárgyát képezi. *Nigel J. Ashton* tanulmányának központi témája is ez a mű, megpróbálva igazolni, vagy esetleg megcáfolni az abban megjelenő történeteket a témában megjelent szakirodalom, a témákhoz kapcsolódó memoárok, illetve az azóta nyilvánosságra hozott dokumentumok által. De Ashton műve nem csak egyszerűen forráskritika, hanem felvetődnek benne a modern kori diplomáciakutatás alapvető problémái, mint a titkosított dokumentumok; illetve összevetve O'Connell állításait a tényanyaggal próbát tesz az Egyesült Államok közel-keleti politikájának felülvizsgálatára abban az időszakban, amikor Jack O'Connell a CIA ammani kirendeltségének a vezetője volt. Végül O'Connell szemüvegén keresztül betekintést nyújt a titkosszolgálatok működésébe, és tevékenységébe.

Sajnálatos módon nem készült igazán historiográfiai kutatás O'Connell-ről, és az adott korszakban a tevékenységéről – ahogyan Ashton is megjegyzi. Szerepe is csak említések szintjén jelenik meg, például Richard Helms volt CIA-igazgató memoárjában, vagy az Avi Shlaim által készített Hussein életrajzi kötetekben, ahol úgy jelenik meg, mint aki a legközelebbi kapcsolatba került a királlyal Amerikából. Ezek mellett csak az azóta nyilvánosságra hozott okleveles források, külügyminisztériumi levéltárak nyilvános aktái jelenthettek segítséget.

Ashton alapvetően O'Connell művének az első kilenc fejezetével foglalkozik, tehát azzal az időszakkal amikor O'Connell Ammanban teljesített szolgálatot. Ez alól kivétel A nyár Ammanban – 1958 című fejezet, amely a kiküldetésének mintegy előjátékaént szerepel. Ekkor találkozott először Husszein királlyal és ekkor alapozta meg a későbbi jó kapcsolatot azzal, hogy ő volt a CIA közvetítője, aki figyelmeztette a királyt, hogy puccsot

terveznek ellene. Igaz a király részletes információkkal rendelkezett saját hálózatán keresztül – amelyiknek egyébként ő volt a feje – az akcióról, és sikeresen meg is akadályozta azt, viszont O’Connellnek sikerült a király közelébe férköznie és kivívnia a tiszteletét. Így nemcsak hogy meggyőzte ezzel a CIA vezetőit alkalmasságáról, ezért őt választották ki az ammani kirendeltség főösszekötő tisztjévé, hanem meg is könnyítette saját későbbi küldetését, ami nem volt más, mint hogy összekötő kapocs legyen Husszein és az Egyesült Államok között.

A tanulmány középpontjában O’Connell művének három témája áll: az első, hogy 1967. június 4-én figyelmeztette Husszeint a másnap induló izraeli légitámadásról, aki így figyelmeztetni tudta Nasszert ugyanerről. A második egy memorandum amely egy Helms és Meir Amit között lezajlott eszmecsere következménye. A harmadik, amelyik az ügynök 1967 utáni háborúban betöltött szerepével foglalkozik.

Az első történet szerint 1967. június 4-én egy katonai attasé jelent meg az irodájában, és azt mondta neki, hogy a tel-avivi nagykövetségen dolgozó barátjától tudja, hogy Izrael másnap támadást indít az egyiptomi légierő széthúzására. Miután ezt O’Connell megtudta, közölte a kapott információt Husszein királlyal is, hozzáfűzve, hogy a CIA előrejelzése szerint az arabok bármilyen Izraellel folytatott konfrontációt egy héten belül elveszítenek. O’Connell két évtizeddel később egy privát beszélgetésen tudta csak meg, hogy mi lett az üzenete eredménye: Husszein aznap este kétszer is továbbította azt Abdel Munim Riadon keresztül Nasszernak, aki azonban egyszerűen nem hitt neki, így nem tudták elkerülni a támadást.

Ashton a kronológiában nem talál kifogást: az izraeli háborús kabinet június 4-én reggel ült össze, és adta a végső beleegyezését az Egyiptom elleni támadáshoz. Így lehetséges, hogy még délutánra kiszivárogtatták azt az amerikai nagykövetségre, lehetővé téve, hogy estére Ammanba, O’Connell irodájába érjen az üzenet. Emellett fellelhető egy nem közvetlen kapcsolódási pont egy jordániai szerzőnek, Samir Mutawinak az 1967-es háborúban való jordán részvételről szóló művében, amelyben leírja, hogy Husszeint informálták a támadásról és azt Riadon keresztül tovább is adta Egyiptomba. Azonban nála az információ forrása az iraki nagykövet volt Ammanban. Ez az állítása sok kritikát kapott a forrás miatt, viszont ha kicseréljük az információforrást a CIA összekötővel akkor sokkal hitelesebben hangzik írja Ashton.

Problémás viszont, hogy nincs jelenleg olyan rendelkezésre álló dokumentum, ami szerint az Egyesült Államok tudott volna a támadás pontos időpontjáról. Maga O’Connell nem jelentette azt Washingtonba, és később

Helms is igazolta, hogy sehonnan nem kapott információt erről. A tel-avi-vi nagykövetségről ellentétes információk érkeztek: Anthony J. Perna az Egyesült Államok helyi katonai attaséja jelentései figyelmeztető jelként szolgáltak, míg Walworth Barbour nagykövete inkább megnyugtatóan hatottak. Az biztos, hogy innen sem érkezett információ a támadás konkrét idejéről, igaz megvan a lehetősége, hogy csak féltek, hogy esetleg lehallgatják azt. Ez fel is veti a másik problémát: hogyan lehetséges, hogy nem hallgatták le Husszein üzeneteit, sem a nyugati sem az izraeli állomások. Ashton bizonyítékot is talált arra, hogy erre képesek voltak, hiszen egy nyilvánosságra hozott jelentésben már június 6-án megjelenik egy Nasszer és Husszein közötti beszélgetés. Ashton következtetése, hogy a rendelkezésre álló források alapján nem lehet bizonyítani sem azt, hogy igazat mondott, sem azt hogy nem, csupán azt lehet kijelenteni, hogy olyan pozícióban volt, hogy képes volt erre.

A második egy memorandum, amelyet a CIA-igazgató, Dick Helms küldött Johnson elnöknek június elsején a Meir Amittal történt beszélgetésük után. A történet háttérében az áll, hogy Amit szerette volna megszerezni az Egyesült Államok beleegyezését az Egyiptom elleni megelőző csapáshoz, vagyis ahogy a történetben megjelenik, „zöld lámpát” kapni, és ennek érdekében találkozott Helmsszel és Robert McNamara védelmi miniszterrel. A Jack O’Connell könyvében megjelenő memorandum az előbbihez kötődik: a lényege, hogy Helms a találkozó után memorandumban fordult az elnökhöz, amelyben kifejti, hogy Amit mit üzen. A memorandum lényege, hogy Izrael biztosan támadásra készül, viszont nem biztos, hogy az egyiptomi támadástól való félelem az ok. Inkább elutasítják az ENSZ békefenntartók elküldését a Sínai-félszigetről, illetve a Tiráni-szoros lezárását, és ezt ürügyként használják Nasszer és Egyiptom erejének lerombolása célja érdekében. Emellett elmondja benne „Helms”, hogy az Amit által jósolt veszteségeknél és a háború időtartamánál jóval csekélyebb számokat jósol. Végül egyértelművé teszi Amit küldetését, ami nem más mint az amerikai hozzájárulás megszerzése, főleg a szovjetek távoltartása szempontjából.

Az elsődleges probléma az a memorandummal, hogy hamisítvány. Az 1990-es évek végén O’Connell kérésére Helms megmutatta a memorandumot, viszont nem engedte azt lemásolni, O’Connell csak jegyzeteket készíthetett róla. Ezek után 2001-ben készített egy saját memorandumot, amelyre ráhamisította Helms aláírását is, hogy majd 2009-ben egy interjúban úgy mutassa be, mintha Helms készítette volna. Az viszont biztos, hogy Amit és Helms találkozott egymással, és a találkozó után Helms valóban írt egy memorandumot az elnökhöz címezve. Maga a tény, hogy úgy

gondolta, hogy az elnöknek is tudnia kell a találkozó témájáról, bizonyítja, hogy magas prioritású ügyről volt szó. Nemcsak a memorandumból, hanem Johnson naplójából is kiderül, hogy 10:20-kor kapott egy hívást Helms-től, amely közvetlenül az Amittal való találkozás utánra tehető, így feltételezhető, hogy a téma Amit üzenete volt.

Végül az Amit-látogatás lezárásaként, még a bizonyításhoz tartozhat, hogy a McNamarával való találkozása során hasonló témák kerültek szóba, mint amelyek O'Connell Helms c. memorandumában, illetve az elnök Levi Eshkolnak küldött levele, amely első látásra a szokásos amerikai szerepválalás látszatát kelti a térségben, vagyis a területi integritás támogatását, de egy O'Connell által jelzett mondat „kilóg, mint egy fájós hüvelykujj”, és ez úgy szölt, hogy „egyeztettük nézeteinket Amittal”. Ez a sor jelenthette Izrael számára a „zöld lámpát”, amely tudatta az izraeli vezetőkkel, hogy az üzenetet Johnson megkapta, és el is fogadta azt.

Amíg az első két esetben az amerikai felelősség nem számottevő, addig a háború utáni rendezés kapcsán ez megváltozik. O'Connell szerepet kap a békefolyamat szervezésében mint egyfajta közvetítő a Husszein vezetete arab delegáció és az amerikai ENSZ képviselő Arthur Goldberg között, aki inkább az izraeli fél felől szervezte a békét. Husszein fő problémája a Biztonsági Tanács 242-es határozatának azon pontja, amely kimondja: Az izraeli fegyveres erők visszavonása a legutóbbi konfliktus során elfoglalt területekről – méghozzá határozott névelő nélkül, amely így többféle olvasatot kaphat. Fő célja az volt, hogy megtudja, hogy az Egyesült Államok hogyan is értelmezi ezt, és hogy egyfajta biztosítékot szerezzen tőlük. Ezt látva O'Connell memorandumot készíttetett egy CIA-s gépiróval, amelyben az szerepelt, hogy az Egyesült Államok kész támogatni Ciszjordánia visszajuttatását Jordániának, igaz csak kisebb határigazítások árán. És ezt Husszein washingtoni látogatása után sikerült is megerősíteni, így megkapta azt, amit akart, így november 22-én hajlandóak voltak elfogadni a 242-es határozatot. Azonban később, amikor a hivatalos tárgyalások zátonyra futottak a végnapjait élő Johnson-adminisztráció nem tett semmit, így megszegték az adott ígéretet. A probléma akkor merült fel, amikor O'Connell később megpróbált másolatot szerezni a memorandumról, mivel Goldberg azt kezdte el hangoztatni, hogy nem adtak semmiféle biztosítékot a területek visszacsatolására Husszeinnek. Azonban a memorandum elveszett, és ekkor visszaemlékezett O'Connell a Goldberggel való első találkozására, amikor az azt kérdezte tőle, hogy „bízhatok-e én ebben a te kis királyodban?”, mire ő azt felelte, hogy egyrészt nem a királya, másrészt az a kérdés, hogy Husszein bízhat-e ő benne, és erre a kérdésre ekkor egyértelmű választ kapott.

Ennek a memorandumnak későbbi története alátámasztja O'Connell igazát, amikor is az Egyesült Államok külkapcsolatai című kiadványt összeállították és az 1967-es háború során egy lábjegyzetben megjegyezték, hogy nincs meg az eredeti memorandum másolata. Azonban a szerkesztőknek sikerült találniuk egy telegramot, amelyet az Egyesült Államok nagykövetségére küldtek Tel-Avivba, amelyben a memorandum másolata is megtalálható volt, ez alátámasztotta O'Connell állításait.

Emellett O'Connell a háború után titkos izraeli-jordániai tárgyalásokban is fő szerepet kapott, amikor is James Jesus Angleton, a kémelhárítás vezetője, nyílt Izrael-lobbista kezdeményezésére Husszein magas rangú izraeli tisztségviselőkkel bocsátkozott tárgyalásokba. O'Connell azon kívül, hogy az izraeli eredetű felkérést továbbította, abban kapott fő szerepet, hogy meghálálva az amerikai közvetítő szerepet a tárgyalásokon, a Zeid Rifai által készített angol nyelvű jegyzeteket Husszein átadta neki, hogy azt továbbítsa az elnöknek. 1971 nyaráig O'Connell állítása szerint összesen húsz ilyen üzenetet továbbított Washingtonba, így betekintést adva a titkos tárgyalásokba.

Ez az állítása részben igazolható, hiszen a Johnson Könyvtárban található egy mappányi dokumentum, amelyet az elnök asszisztense, Walt Rostow címkézett meg úgy, hogy „arab-izraeli privát tárgyalások”. Ebből az alig nyilvánosságra hozott dokumentumokból megállapítható, hogy ezek Helms által készített összefoglalásai a titkos jordán-izraeli tárgyalásoknak. Emellett bizonyítható, hogy az izraeliek is tudomást szereztek arról, hogy valaki az amerikaiakat informálja ezekről a találkozóról, mivel Barbour tel-avivi nagykövettől Abba Eban számon kérte, hogy mennyit is tudnak ezekről. Bár a nagykövet állította, hogy vele nem közöltek ilyen jellegű információkat, de Eban azért megüzente, hogy bármennyit is tudnak róla, előnyös lenne, hogyha titokban tartanák azt.

A tanulmány végül azokat a körülményeket ismerteti, amelyek az ügynök ammani küldetése végét jelentették. Az 1967-es háború után a Fadayeen nevű palesztin szervezet folyamatos támadásokat indított Izrael ellen Jordánia területéről, ahol úgy működtek, mint egy állam az államban. Ennek hatására zürzavaros belpolitikai helyzet alakult ki, amelynek következményeként le kellett váltani az amerikai nagykövetet, Harrison Symmest, akivel viszont rossz viszonyt ápolt O'Connell, így azzal gyanúsították, hogy nem tett meg mindent Symmesért a királynál. Miután a jordán hadsereg sikeresen leverte a Fadayeen fegyvereseit, O'Connell azt az információt kapta Helmstől, hogy a külügyminisztérium el akarja távolítani a posztjáról. Ezt követően találkozott Joseph Siscoval, a közel-keleti és dél-ázsiai

ügyekért felelős államtitkárral, hogy lebeszélje erről. Sisco közölte vele, hogy Symmes távozása után erősödtek fel a hangok, amelyek végül ehhez vezettek. Bár még megengedték neki, hogy gyerekei taníttatása miatt 1971 szeptemberéig Ammanban maradjon, de az állását nem sikerült megtartania. Viszont miután kilépett a CIA-ból, jogászként továbbra is képviselte Husszein érdekeit az Egyesült Államokban.

Ashton tanulmánya egyértelműen igazolja azt, hogy O'Connell kétséget kizárólag abban a pozícióban volt, hogy véghezvigye azokat, amiket a memoárjában megírt. Bár sokszor ütközik az általa közölt információ más művekkel, és biztosan ki lehet jelteni, hogy néhol ferdít is könyvében, viszont sok helyen egyértelműen alá lehet támasztani az állításait. Mind O'Connell műve, mind Ashton tanulmánya bizonyítja, hogy az Egyesült Államokat igen komoly felelősség terheli az 1967-es háború kitöréséért, illetve az utána következő békefolyamat zátonyra futásáért, legalábbis az eddig ismerteknél biztosan nagyobb mértékben vette ki a részét ezekben. Mindemellett még további dokumentumoknak kell nyilvánosságra kerülniük, hogy teljes mértékben rekonstruálhassuk az eseményeket, hogy aztán összevethessük azokat O'Connell memoárjával.

Nigel J. Ashton: For King and Country. Jack O'Connell, the CIA, and the Arab-Israeli Conflict, 1963–1971. (A királyért és a hazáért: Jack O'Connell, a CIA, és az arab–izraeli konfliktus, 1963–1971.) Diplomatic History, Vol. 36. 2012. november, 881–910. o.

Jánvári Tibor